

Ամայա ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան,

**ԳՈՒՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ ԵՎ
ՊԱՏՃԱՌԱՔԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Սույն հոդվածում քննարկվում են խնդիրներ, որոնք կապված են գույն-գուն-ընկալում-գունանվանում եռանդամի հետ: Բնության մեջ օբյեկտիվորեն գույներ գոյություն չունեն, սակայն աշխարհի բոլոր մշակույթներում մարդը կենսաբանորեն ընդունակ է ընկալելու բոլոր գույների անսահման երանգները: Ի տարբերություն մեր անսահմանափակ գունային ընկալումների՝ գունանունները սահմանափակ են: Ըստ որոշ հետազոտողների հիմնական գույները վեցն են. սպիտակ, սև, կարմիր, կանաչ, կապույտ, դեղին: Գունանունների ծագումը պայմանավորված է մի շարք առարկաներով, որոնք կրելով համապատասխան գույները՝ մեծ կարևորություն են ունեցել մարդկանց կյանքում: Հիմնական գունանունները կարելի է դիտարկել որպես սեռանիշ բառամիավորներ, իսկ տվյալ գույնի երանգները նշող միավորները՝ տեսականիշ: Գույների նշանակությունը որոշելը շատ բարդ է: Այդ իսկ պատճառով միալեզու բառարանների հեղինակները գույները բնութագրելիս դիմում են վերաբերյալների օգնությանը:

***Բանալի բառեր.** իմաստային կառուցվածք, պատճառաբանվածություն, սեռանիշ գունանուն, տեսականիշ գունանուն, գունանվան վերաբերյալ*

Գունանունների լեզվաբանական ուսումնասիրության համար ամենևին կարևոր չէ այն դրույթը, թե իրականում (օբյեկտիվորեն) բնության մեջ գույներ գոյություն չունեն, թե գույներ կոչվածը առարկաների որոշակի ֆիզիկական հատկանիշներ են, որոնք մարդու տեսողական ապարատի կողմից ընկալվում են որպես այդպիսին: Կարևորն այն է, որ բոլոր մշակույթներում, անկախ ժամանակից և տարածությունից, մարդը կենսաբանորեն ի վիճակի է ընկալելու «գունաշխարհի» անսահմանափակ նրբերանգների որոշակի քանակ: Այլ հարց է, թե քանակապես դրանք ինչ փոխհարաբերությամբ են արձանագրվում տարբեր մշակույթների լեզվահամակարգերում և որակապես (իմաստային առումով) համարժեքորեն են արդյո՞ք ընկալվում միջմշակութային հաղորդակցության շրջանակներում: Արդյո՞ք տվյալ լեզվահանրության անդամների կողմից միանշանակորեն են ընկալվում օրեցօր նորամուծվող բազում խոսույթները (գիտատեխնիկական, քաղաքական, գեղարվեստական, հրապարակախոսական, բանաստեղծական և այլն), բազմաբարդ գունանունները (ինչպես օրինակ՝ noir corbeau, rouge coquelicot, blanc lunaire, bleu canard, vert bouteille ֆրանսերենում, քաջաթուխ, ալբոսոր, լաջվարդ, սպիտակահեղձ, կանաչ-կեկ՝ հայերենում):

Խնդիրն ավելի է բարդանում, եթե նկատի ենք ունենում որոշ հետազոտողների այն դիտարկումը, որ այսպես կոչված հիմնական գույների պարզ անվանումներն անգամ նույնանման չեն ընկալվում լեզվակիրների կողմից: Ահա թե ինչ է գրում այս կապակցությամբ հետազոտողներից մեկը. «Գույների աշխարհը, մեր գունընկալումները անսահմանափակ են, իսկ գունանունները՝ սահմանափակ»: «red» գունանունը մենք գործածում ենք թե՛ արյան, թե՛ պոմիդորի, թե՛ կակաչի, թե՛ մայրամուտի արևի գույնը նշելու համար: Այն փաստը, որ այս բոլոր դեպքերում մենք գործածում ենք ընդամենը մեկ գունանուն ամենևին չի նշանակում, որ մենք չենք տարբերակում համապատասխան երանգները: Միևնույն գունանվան գործածումը վկայում է այն մասին, որ տվյալ գունանունը պատ-

կանում է ծավալուն կարգի և ներառում է տարերանգ միավորներ /Арутюнян К. М., 2012: 39/:

Հետազոտողները գտնում են, որ գույների նվազագույն քանակը, որոնց միջոցով մենք կարող ենք լեզվում ներկայացնել ողջ գունաշխարհի նրբերանգների բազմազանությունը վեցն է. կարմիր, կանաչ, կապույտ, դեղին, սև, սպիտակ /Фрумкина, 1984: 51, Вежбицкая, 1997: 54, Ващенко, 2000: 22/:

Որոշ հետազոտողներ հիմնական գույներն անվանում են «վերացարկված գույներ», որոնց անվանումներին հատուկ է անսահմանափակ կապակցելիություն և ոճական չեզոքություն /Бахилина, 1975: 8/:

Մեր դեպքում այդ վերացարկված առարկան գուներանգների այն ամբողջությունն է, որ մենք սովորաբար անվանում ենք կարմիր, կանաչ, կապույտ, դեղին, սև, սպիտակ: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ բնության մեջ նշյալ գույները որպես այդպիսին գոյություն չունեն, այլ գոյություն ունեն միայն դրանց տարատեսակները: Ֆիզիկայի տեսանկյունից տվյալ երևույթը կարելի է բացատրել լուսային ալիքների երկարությամբ, որն իրենից ներկայացնում է չընդհատվող շարժում և անցում մի երկարությունից մյուսին: Ուրեմն տվյալ հիմնական գույնի ընկալման «վերացարկված վերաբերյալին» հատուկ է լուսային ալիքների որոշակի քանակ /Арутюнян, 2012: 41/:

Ա. Վեժբիցկայան «Գույների անվանումները և տեսողական ընկալման համընդհանուր կադապարը» աշխատության մեջ նշում է, որ գունանունները համընդհանուր հասկացություններ չեն, միջդեռ մարդկային տեսողությունը համընդհանուր կենսաբանական համակարգ է:

Վեժբիցկայան զարգացնում է այն տեսակետը, որ բոլոր լեզուներին հատուկ է գույների անվանման միևնույն գործընթացը. այն է՝ գունանվան համար հիմք են ծառայում բնական ծագում ունեցող նյութերի անունները: Ամենայն հավանականությամբ, - գրում է հետազոտողը աշխարհի լեզուների համընդհանուր հատկանիշներից մեկն այն է, որ գույների նկարագրության համար հիմք են հանդիսացել մարդու բնակության վայրի համար որոշակի կարևորություն ներկայացնող առարկաներ, հանքանյութեր, կենդանիներ, բույսեր և այլն /Вежбицкая, 1997: 57/:

Այս տեսակետը կիսում են նաև այլ հետազոտողներ /Милль, Спенсер, 1876: 37/: Անդրադառնալով կրկին Վեժբիցկայայի տեսակետին, նշենք նաև, որ նա կասկածի տակ է առնում Կեյի և Դանիելի տեսությունը /Kay, Daniel, 1978: 439/, համաձայն որի բոլոր լեզուներում հիմնական գունանունների իմաստները (ընկալումները) արդյունք են մարդու նյարդաֆիզիոլոգիական համակարգի կողմից գույների կարգայնացման:

Հիմնական գունանունները կարելի է դիտարկել որպես սեռանիշ (hyperonym) բառամիավորներ, իսկ տվյալ գույնի երանգները նշող միավորները՝ տեսականիշ (hyponyme):

Այսպես, ֆրանսերենի blanc ածականը սեռանիշ է, իսկ նրա տարբեր երանգներն արտահայտող գունանունները տեսականիշ, ինչպես օրինակ՝ blanc de lis, blanc cassé, blanc neige, blanc vif, blanc lunaire և այլն: Նույնը կարելի է ասել նաև հայերենի գունային ածականների մասին.

Բառարաններում շատ հաճախ տեսականիշ բառերը տրվում են հոմանիշների շարքում.

Սպիտակ՝ սեռանիշ:

Սպիտակաթույր, սպիտակավուն, ճերմակաթույր, ճերմակավուն, կաթնագույն, ձյունասպիտակ, ձյունաճերմակ, սիփ-սպիտակ, ճերմակորակ, ճերմակկեկ, ճերմկոտիկ, ճերմկուկ՝ տեսականիշ:

Սև՝ սեռանիշ:

Սևագույն, սևաթույր, սևորակ, սևկեկ, սևաթորմի, սևաթուխ, թխագույն, մրագույն, ածխագույն, արջն (հնգ.)՝ տեսականիշ:

Կարմիր՝ սեռանիշ:

Կարմրագույն, կարմրերանգ, ալ, բոսոր, հրագույն, արնագույն, շառագույն, վարդակարմիր, կափ-կարմիր, կաս-կարմիր, կարմրաժեռ՝ տեսականիշ:

Կանաչ՝ սեռանիշ:

Կանաչագույն, կանաչերանգ, կանաչորակ, կանաչկեկ, կաս-կանաչ, կափ-կանաչ՝ տեսականիշ:

Կապույտ՝ սեռանիշ:

Երկնագույն, կապտավուն, լուրթ, ծավի, մովի՝ տեսականիշ:

Գեղին՝ սեռանիշ:

Խարտիշագույն, շիկագույն, դեղձանագույն, դեղնաթույր, դեղնաժեռ, դեղնորակ, դեղնաշորթ՝ տեսականիշ /Սուքիասյան, 1967/:

Արդ փորձենք համեմատական քննության ենթարկել գունանունն»-ի սահմանումները, հիմք ընդունելով ֆրանսերենի և հայերենի միալեզու բացատրական հեղինակավոր բառարանների տվյալները /Աղայան, 1976, Մալխասեանց, 1944/ /Le Grand Robert 2011, Le Petit Robert 2013, Le Petit Larousse Illustré 2008, Le Robert Micro Poche 2006/:

Ֆրանսերենում և հայերենում «սպիտակ» գունանվան սահմանման համար մատնանշվում են միևնույն վերաբերյալները՝ ձյուն, կավիճ, կաթ:

Օրինակ՝ սպիտակ - ձյան, կավճի, կաթի գույն ունեցող

Blanc - qui est de la couleur comme à la neige, à la craie, au lait.

«Սև» գույնի համար երկու լեզուներում գործածվում են միևնույն իմաստային դաշտին պատկանող առարկաներ, հայերենում՝ մուր, ածուխ, ֆրանսերենում՝ ձյութ:

Օրինակ՝ սև - ածխի, մրի գույն ունեցող

Noir (e) comme du jais

Ֆրանսերենում վերաբերյալը նշելուն զուգահեռ տրվում է նաև ֆիզիկական հատկանիշների նկարագրությունը.

Noir (e) - qui est de la couleur la plus sombre propre aux corps dont la surface ne réfléchit aucune radiation visible

Հայերենում կարմիր գույնի վերաբերյալն է արյունը, իսկ ֆրանսերենում՝ արյունը և կակաչը:

Օրինակ՝ կարմիր - արյան գույն

Rouge - de la couleur du sang, du coquelicot

Երկու լեզուներում նույն վերաբերյալներն են կանաչ գույնի համար:

Օրինակ՝ կանաչ - խոտի և տերևների գույնի

Vert(e) - de la couleur de l'herbe, des feuilles des plantes

«Կապույտ» գույնի համար հայերենը գործածում է ինչպես վերաբերյալ, այնպես էլ այլ գույների անվանումներ: Ֆրանսերենը սահմանափակվում է ընդամենը մեկ վերաբերյալով:

Օրինակ՝ կապույտ - լեղակի գույն, մանիշակագույնի և կանաչի միջև
Bleu(e) - qui est de la couleur d'azur

«Դեղին» գույնի համար հայերենը դիմում է վերը նշված երեք սահմանափակումների ձևերին միաժամանակ: Ֆրանսերենը սահմանափակվում է միայն վերաբերյալներով:

Օրինակ՝ դեղին - արեգակի լուսապսակի հիմնական գույներից մեկը, որը գտնվում է նարնջագույնի և կանաչի միջև, ձվի դեղնուցի գույն ունեցող, ոսկեգույն

Օրինակ՝ Jaune - qui est de la couleur comme au citron, à l'or, au safran

Ինչպես տեսնում ենք երկու լեզուներում էլ բոլոր հիմնական գունանունների սահմանումներում առկա են վերաբերյալներ:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ գունանունների սահմանափակ արդյունավետ, համընդհանուր ձևը վերաբերյալների գործածությունն է: Սա մի ավելորդ անգամ գալիս է ապացուցելու վերը նշված այն միտքը, որ դժվար է կամ ավելի ճիշտ անհնարին, գունանվան իմաստը բառերով նկարագրել:

Այս դատողության սահմաններում տրամաբանական է ենթադրել, որ գունանունների առաջացումը ծագումնաբանորեն նույնպես պետք է կապված լինի արտալեզվական աշխարհի տվյալ գույնը ներկայացնող տիպական առարկայի հետ: Համոզվելու համար դիմենք ստուգաբանական բառարանների տվյալներին /Աճառյան, 1926//Մալխասեանց, 1944/, /Deutscher, 2010: 114/:

Սկսենք ֆրանսերենի գույն «couleur» բառի ստուգաբանական վերլուծությունից երկու լեզուներում:

Հայերենի «գույն» բառը ծագում է պահլավերենի «gon» բառից, որի նախնական նշանակությունն է «մազ», հատկապես անասունների մազ իմաստով: Հետագայում տեղի է ունենում բառիմաստի լայնացում, բառը ձեռք է բերում «մազի գույն», այնուհետև ընդհանրապես «գույն» իմաստը: Ֆրանսերենի «couleur» բառը ծագում է լատիներենի «color» բառից, որը պատկանել է «celare» բառաընտանիքին «cacher» (ծածկել, թաքցնել) իմաստով: Նման իմաստավորության հիմքում այն է, որ գույնը «ծածկում», «թաքցնում» է առարկաների մակերեսը:

«Կարմիր» գունանունը ծագում է սանսկրիտի «krmi» բառից, որը նշանակում է «կարմիր որդ»: Այս իմաստի փոխանունային զարգացման պատճառն այն է, որ հնագույն ժամանակներում կարմիր գույնը ստանում էին կաղնու ծառի վրա աճող կարմիր գույնի որդից:

Ավելացնենք նաև, որ լատիներենը բավականին հարուստ է եղել կարմրի տարբեր նրբերանգները ներկայացնող գունանուններով. օրինակ՝ ruber, rubus, purpureus, punicus, rubicundus, rutilus, coccinus, mineus, sanguineus, flammeus և այլն: Այս գունանուններն առաջացել են այս կամ այն առարկայի անվանումից. օրինակ՝ purpureus-հագուստ, coccinus-բույս, sanguineus-արյուն, flammeus-բոց և այլն:

Կարմիր գույնի տեսականիչ անունների առատությունը վկայում է այն մասին, որ այն նշանակալից դերակատարություն է ունեցել հին հունական և հռոմեական մշակույթներում՝ վերջիններիս արժեհամակարգի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը դառնալով և ներթափանցելով ռոմանական լեզվամշակույթ: Այս առումով հետաքրքրական է փաստել, որ «կարմիր» իմաստով, որոշ գունանուններ պատմամշակութային զարգացման այս կամ այն փուլում ձեռք են բերում հավելիմաստներ: Այսպես օրինակ՝ pourpre նշանակել է նաև իշխա-

նություն, հզորություն, հարստություն, écarlate - կարևորագույն ընտրություն (L'écarlate de la Noblesse) [Larousse 3°], cramoise - հիասքանչ, en cramoise - հիասքանչ կերպով: Կարմիր գույնի նման արժեքավորումը նախ և առաջ պայմանավորված է եղել այն հանգամանքով, որ այն մեծ կիրառություն է ունեցել պալատական կահույքի, հանդերձանքի, զինանշանների գունավորումներում /Desfour, 2008/:

Սև/noir և սպիտակ/blanc գույները լատիներենում ներկայացված են եղել երկուական բառերով.

neiger, alter - փայլուն սև, candidus, albus - փայլուն սպիտակ, սակայն ֆրանսերենի blanc գունանունը գերմանական ծագում ունի. (գերմ. blank - փայլուն, լուսավոր) , որ հաճախ գործածվել է գերմանացի նվաճողների կողմից զենքերի և ձիերի հանդերձանքի պատշաճ տեսքը նկարագրելու համար: Վերը նշված չորս գունանուններից միայն nege արմատն է «պահպանվել» ժամանակակից ֆրանսերենում (noir), իսկ candidus արմատից առաջացել է candide ածականը «մաքուր» փոխաբերական իմաստով:

Հայերենի «սպիտակ» գունանվան ծագումը նույնպես կապվում է «փայլ, պայծառություն» հասկացությունների հետ: Հիմքում հնդեվրոպական նախալեզվի «k'ucit» արմատն է, որի ժառանգությունն է սանսկրիտում «cveta» բառը «լուսավոր, սպիտակ» իմաստով (ռուս. цвет - լույս): Սև-գունանունը ծագում է հին պարսկերենի sigāve - բառից «զնդան» նշանակությամբ:

Սանսկրիտի «cyāma» բառը «սև» իմաստով ծագել է հնդեվրոպական նախալեզվի «k'eu» արմատից, որ նշանակել է «մութ» (հայերենում սանսկրիտյան արմատից առաջացել է «մսեմ» բառը) : Արևմտահայերենի «ճերմակ» հոմանիշը ծագում է պահլավերենի «cermak» - բառից, որ նշանակել է «սպիտակ ձի»:

Ֆրանսերենի «vert» գունանունը ծագում է լատիներենի «viridus» բառից «զարթոնք, բնություն» իմաստով: Հայերենի «կանաչ» գունանվան ստուգաբանությունը նույնպես կապվում է այս հասկացությունների հետ: Այն փոխառություն է արաբերենից «gaïnâ» «արտ, արոտ» նշանակությամբ: Ֆրանսերեն «jaune» գունանվան նախաբառը լատիներենի «galbinus» բառն է, որում առկա է «gal» հնդեվրոպական արմատը «ոսկի» իմաստով: «Դեղին» գունանունը առաջացել է բուն հայկական «դեղ» արմատից, որի առաջին, հիմնական նշանակությունն է եղել «խոտ», այնուհետև «բուժիչ խոտ» «բուժիչ հատկություն» իմաստափոխությամբ: «Դեղ» արմատն իր հերթին ծագել է հնդեվրոպական նախալեզվի dhel արմատից, «ծաղկել, կանաչել, տերևներով ու պտուղներով զարդարվել» իմաստով: «Դեղ» արմատից ծագել է նաև «դեղձ» բառը «դեղի» բուն նշանակությամբ: Հետագայում գույնի պատճառով անունը տրվում է պտղին:

«Դեղձ» բառի նախնական նշանակության մասին է վկայում «դեղձան» բառը դեղին իմաստով:

«Bleu» գունանվան ստուգաբանությունը վերջնականապես ճշգրիտ չէ: Որոշ լեզվաբանների կարծիքով այն ծագել է ֆրանսերենի բարբառներից մեկին պատկանող «blao» բառից, «գունատ» իմաստով, որն էլ ամենայն հավանականությամբ, ծագել է հնդեվրոպական bhleg արմատից «այրել, փայլել» նշանակությամբ և ստուգաբանորեն կապ ունի blanc, blond, blême բառերի հետ: Հայերենի «կապույտ» գունանվան նախաբառը սանսկրիտի «kâpôta» բառն է՝ «կապույտ աղավնի» նշանակությամբ:

Երկու լեզուներում էլ հիմնական գունանունների ծագումը կապված է կոնկրետ առարկաների (թանկարժեք քար, արտ, թռչուն, ոսկի, խոտ) և երևույթների հետ (մթություն, փայլ, լույս, զարթոնք):

Այսպիսով, կարելի է որոշակի օրինաչափություն տեսնել գունանունների ծագման և բառարանային սահմանումների միջև:

Երկու դեպքում էլ «օգնության» են գալիս արտալեզվական աշխարհի կոնկրետ առարկաներ և երևույթներ: Ծագումնաբանորեն առարկաների անունները տրվում են համապատասխան գույներին, բացատրության դեպքում վկայկոչվում են համապատասխան առարկաները (վերաբերյալներ):

Այսպիսով, կոնկրետ լեզվական նյութի քննության արդյունքում ակնհայտ դարձավ, որ գունընկալումը լեզվահոգեբանորեն տեղի է ունենում որևէ կոնկրետ առարկայի «միջնորդությամբ»: Այլ հարց է, երբ խոսքը վերաբերում է տեսականիչ գունանուններին: Այստեղ, իմաստային տեսանկյունից, բավականին դժվարանում է գունընկալման, իսկ միջլեզվական համարժեքության տեսանկյունից՝ նաև թարգմանության խնդիրը, քանի որ տեսականիչ գունանունների բովանդակային պլանը ունի ազգամշակութային պատկանելիություն, ինչպես օրինակ ֆրանսերենի Bleu Berlin, Bleu Limoge, Rouge flamant, Bleu Monaco, Bordeaux գունանունները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ադայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976:
2. Աճառյան Հ. Հայերենի արմատական բառարան, Երևան, 1926:
3. Մալխասեանց Ս. Հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երևան, 1944:
4. Սուրիայան Ա. Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան, Երևան, 1967:
5. Арутюнян К.М. Цвет и цветообозначения в лингвокультуре. Ереван, 2012.
6. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. М. Наука, 1975.
7. Вежбицкая А. Язык, культура, познание. М. Наука, 1997.
8. Ващенко М. А. Цветовая символика в сравнительно-культурологическом контексте. М.: Наука, 2000.
9. Милль Д., Спенсер Г. Общая характеристика ассоциативной психологии. С. Петербург, 1876.
10. Фрумкина Р. М. Цвет, смысл, сходство. М.: Наука, 1984.
11. Desfour A.M., Le Blanc, Dictionnaire des mots et des expressions de couleur. French Edition, 2008.
12. Deutscher G. «Through the language glass». Edition Metifolis Books, 2010.
13. Kay P., Daniel, Mc., The Linguistic significance of Meanings of Basic Colour Terms. /Language. 1978.
14. Le Grand Robert. French Edition, 2011.
15. Le Petit Robert. French Edition, 2013.
16. Le Petit Larousse Illustré. Canada, 2008.
17. Le Robert Micro Poche. Nouvelle Edition, Canada, 2006.

А. АРУТЮНЯН – Смысловая структура и мотивация цветовых наименований. – В данной статье рассматриваются проблемы, связанные с трехчленной структурой: цвет, цветовое восприятие и цветовое наименование. В природе объективно цветов не существует, однако во всех культурах человек биологически может воспринимать безграничные оттенки всех цветов. В отличие от наших неогра-

ниченных цветовых восприятий цветовые наименования ограничены. Согласно некоторым исследователям, основными цветами являются шесть цветов: белый, черный, красный, зеленый, синий, желтый. Происхождение цветовых наименований обусловлено рядом возражений, которые неся соответствующие цвета имели большую значимость в жизни людей. Основные цветовые наименования можно рассматривать как словарные единицы - гиперонимы, а единицы, указывающие оттенки данного цвета - гипонимы. Определение значения цветов очень сложно. В связи с этим авторы одноязычных словарей при описании цветов обращаются к помощи референтов.

Ключевые слова: смысловая структура, мотивация, гипероним, гипоним

A. HARUTYUNYAN – *Semantic Structure and Motivation of the Names of Colours* – In this paper we discuss problems concerning the triplex: colour-colour perception and the name of colour. Objectively colours do not exist in nature, but in all the cultures the man is biologically capable to perceive the infinite shades of all colours. Unlike our unlimited colour perception, the names of colours are limited. According to some researchers there are six basic colours: white, black, red, green, blue and yellow. The origin of the names of colours are agreed with a series of objects, that sustaining the corresponding colours, have a great importance in people's life. The main names of colours can be viewed as hypernyms and, the units mentioning the shades of the same colour - as hyponyms. It is very difficult to make the definition of the colours. For this reason the authors of monolingual dictionaries describing the colours, turn to the help of referents.

Key words: semantic structure, motivation, hypernym, hyponym